

دوره ۵۰، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹
صفحات ۳۹۳ تا ۴۱۳ (مقاله پژوهشی)

بزه‌دیدگی نهنگ در حقوق کیفری ایران؛ حمایت‌ها و چالش‌ها

مهدی صبوری پور*

استادیار دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

اصغر احمدی

دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۳/۳۱ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۹/۱۲/۴)

چکیده

نهنگ‌ها به‌عنوان یکی از گونه‌های آبی نادر که بزرگ‌ترین جاندار کره زمین -نهنگ آبی- را نیز در خانواده خود دارند، نیازمند حمایت حقوقی و کیفری ویژه هستند. حقوق بین‌الملل محیط‌زیست هم به‌طور خاص با تصویب کنوانسیون بین‌المللی تنظیم صید نهنگ مصوب ۱۹۴۶ و تشکیل کمیسیون ناظر بر این امر (IWC)، و هم به‌طور عام با تصویب اسناد دیگر از این گونه‌های در معرض خطر انقراض حمایت کرده است. با وجود این، نظام بین‌المللی هم در چستی نهنگ -تعریف و گونه‌های آن- و هم در ضعف ضمانت‌اجراهای کنوانسیون صید نهنگ با چالش مواجه است. حقوق کیفری ایران نیز با تصویب قوانینی به‌طور عام از گونه‌های آبی در برابر رفتارهای آسیب‌زایی چون صید و آلودگی، حمایت کیفری به عمل آورده است. اما پرسشی که در این خصوص پیش می‌آید آن است که چالش‌های حقوق کیفری ایران در حمایت از نهنگ‌ها چیست. در پاسخ باید گفت که حقوق کیفری ایران علاوه بر چالش چستی نهنگ، نبود هم‌گرایی تقنینی با کنوانسیون صید نهنگ و ضعف پاسخ‌های کیفری با سه چالش مهم همسان‌انگاری گونه‌های آبی و نبود حمایت کیفری ویژه از پستانداران دریایی به‌خصوص نهنگ‌ها، جامع‌نبودن جرم‌انگاری حمایت‌مدار از نهنگ‌ها و یکسان‌انگاری منابع آلودگی مواجه است.

واژگان کلیدی

نهنگ، محیط‌زیست دریایی، حقوق بین‌الملل محیط‌زیست، حقوق کیفری ایران.

* M_sabooreipour@sbu.ac.ir

مقدمه

تنوع زیستی^۱، منبع حیات بشر بر روی کره زمین و مشتمل بر گیاهان و حیوانات و دیگر ارگانیسم‌هایی است که در آب، زمین و هوا زیست می‌کنند و با هم ارتباط دارند که در این میان، اقیانوس‌ها دربردارنده بیشترین تنوع زیستی در سطح زمین هستند (صیرفی و دیگران، ۱۳۹۹: ۹۳۹). تا سال‌های اخیر اقیانوس‌ها منابعی پایان‌ناپذیر شناخته می‌شدند و بی‌کرانگی آن‌ها باعث این تصور می‌شد که ماهی‌ها و سایر موجودات زنده دریایی که کشورهای زیادی از لحاظ تغذیه به آن‌ها وابسته‌اند، هیچ‌گاه تحلیل نمی‌روند (لارکین، ۱۳۸۸: ۱۲). بخش مهمی از تنوع زیستی اقیانوس‌ها به پستانداران دریایی^۲ اختصاص دارد که از جمله گونه‌های بسیار ارزشمند در کره زمین به شمار می‌روند (جلیلیان، ۱۳۸۶: ۱). در میان پستانداران دریایی نیز نهنگ‌ها^۳ از شگفتی خاصی برخوردار هستند. نهنگ‌ها در میان سیاره‌های ما باشکوه‌ترین موجودات، اسرارآمیز، قدرتمند، باهوش و به‌شدت در معرض خطر هستند (Nussbaum Wichert & Nussbaum, 2016: 19).

در مقاطع مختلف تاریخی، همواره از نهنگ‌ها استفاده‌های فراوان تغذیه‌ای، پزشکی و تجاری شده است. در کنار این موارد، امروزه نیز برخی کشورها چون ایسلند، ژاپن و نروژ از نهنگ‌ها به‌عنوان منبعی مهم جهت گردشگری و اکوتوریسم بهره می‌برند. به همین جهت و به دلیل ارزشمندی خاص نهنگ‌ها از یک‌سو و مهاجر بودن و در معرض خطر انقراض بودن این گونه‌ها از سوی دیگر، حقوق بین‌الملل محیط‌زیست در اسناد مختلفی به حمایت از آن‌ها اقدام نموده است. به همین خاطر، برخی معتقدند که اختصاص دادن حق زندگی به نهنگ‌ها، پیامد ظهور یک حق اومانیستی در حقوق بین‌الملل است (Amato & Chopra, 1991: 21).

با وجود این، امروزه پستانداران دریایی به‌طور عام و نهنگ‌ها به‌طور خاص در معرض خطرهای فراوانی قرار گرفته‌اند. برای نمونه می‌توان به آلودگی دریاها و اقیانوس‌ها اشاره کرد که خسارات فراوانی هم بر آبزیان و هم بر زیستگاه آن‌ها وارد می‌کند. به همین جهت، اصل هفتم اعلامیه سازمان ملل متحد درباره انسان و محیط‌زیست (استکهلم، ۱۹۷۲) مقرر می‌دارد: «دولت‌ها برای جلوگیری از آلودگی دریاها با موادی که ممکن است برای سلامتی انسان خطرناک باشد و به منابع و موجودات زنده دریایی صدمه بزنند... اقدامات لازم را به عمل خواهند آورد». علاوه بر آلودگی، می‌توان به صید اشاره کرد که امروزه وضعیت نهنگ‌ها را در معرض نابودی قرار داده

۱. بر پایه ماده ۲ کنوانسیون تنوع زیستی مصوب ۱۹۹۲: «تنوع زیستی به معنای قابلیت تمایز بین ارگانیسم‌های زنده از هر منبع است که شامل اکوسیستم‌های زمینی، دریایی و دیگر اکوسیستم‌های آبی و همچنین شامل ترکیبات اکولوژی که بخشی از اکوسیستم‌ها را تشکیل می‌دهند، می‌شود. این مفهوم شامل تنوع در درون گونه‌ها، بین گونه‌ها و تنوع اکوسیستم‌ها است».

2. Marine Mammals
3. Whales

است. به همین جهت فصل ۱۷ دستور کار ۲۱ مصوب ۱۹۹۲ به‌طور عام بیان می‌دارد: «سوءاستفاده از اقیانوس‌ها، این منبع حیاتی دائمی، موجودیت بشر را در معرض خطر قرار داده است. مواد زائد تمدن صنعتی به آب‌های ساحلی که غنی‌ترین مکان حیاتی اقیانوس‌ها هستند، سرازیر می‌شود، صید بیش از حد نیاز، ماهی‌ها را به نابودی می‌کشاند و گاز دی‌اکسیدکربن بسیار بیشتر از ظرفیت جذب‌کننده مخزن سیلیکات‌کربن دریاها است». همین‌طور می‌توان به مزاحمت برای نهنگ‌ها هنگام تماشای آن‌ها اشاره کرد (Brinie, 1989: 933). سرانجام می‌توان به اثر گرمایش جهانی بر نهنگ‌ها اشاره کرد که زندگی آن‌ها را دچار چالش‌های فراوانی کرده است. برای نمونه نهنگ‌هایی که در آب‌های کشور نروژ می‌زیسته‌اند، در تعقیب ماهیانی که در پی گرم شدن آب دریاها به سمت اقیانوس آتلانتیک شمالی رفته‌اند، از زیستگاه اصلی خود دور شده‌اند. گرم شدن آب دریاها همچنین شرایط مطلوب برای زادوولد نهنگ‌ها را نیز از بین برده است (شبکه خبر، ۱۳۹۷: ۹ بهمن).

ایران نیز به جهت داشتن دو دریای مهم در جنوب خود، پیوند تنگاتنگی با نهنگ‌ها دارد. سه حوضه دریایی خلیج فارس، عمان و تنگه هرمز زیستگاه نهنگ‌ها هستند؛ به‌نحوی که دو گونه نهنگ در خلیج فارس و پنج گونه دیگر از آن‌ها در دریای عمان و تنگه هرمز زیست می‌کنند (عوفی و دیگران، ۱۳۹۲: ۸۸۰). به همین جهت، حقوق کیفری ایران برای پاسداشت گونه‌های آبرزی و زیستگاه آن‌ها مقرراتی را پیش‌بینی کرده که محور سیاست کیفری محیط‌زیستی در این حوزه را تشکیل می‌دهد.

با وجود این، هم در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست و هم در حقوق کیفری ایران چالش‌هایی در حمایت حقوقی و کیفری از نهنگ‌ها وجود دارد. از این‌رو، دو پرسش را می‌توان پیش کشید: نخست آنکه حقوق بین‌الملل محیط‌زیست در راستای حمایت حقوقی از نهنگ‌ها چه اسنادی را به تصویب رسانده و چه چالش‌هایی دارد. دوم آنکه حقوق کیفری ایران در راستای حمایت کیفری از نهنگ‌ها چه اقداماتی انجام داده و چالش‌ها و کاستی‌های آن کدام‌اند. بررسی و پاسخ به این پرسش‌ها جستارهای این پژوهش را بنیاد می‌دهند.

۱. چستی نهنگ و حمایت حقوق بین‌الملل از آن

در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست اسنادی در راستای حمایت و پشتیبانی از نهنگ‌ها به تصویب رسیده است. این گونه آبرزی هم به جهت جمعیت کم آن و هم به جهت در معرض صید بودن، نیازمند حمایت ویژه است. با وجود این، چستی نهنگ نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است تا مخاطبان حقوق بین‌الملل و حقوق کیفری نسبت به این گونه، آگاهی بایسته‌ای را پیدا نمایند.

از این رو، در این قسمت، ابتدا به چستی نهنگ (۱) پرداخته خواهد شد و سپس چگونگی حمایت حقوق بین‌الملل محیط‌زیست از نهنگ‌ها (۲) بیان می‌گردد.

۱-۱. چستی نهنگ

با واکاوی اسناد بین‌المللی در زمینه محیط‌زیست نمایان می‌گردد که در هیچ‌یک از آن‌ها واژه «وال» یا «نهنگ» تعریف نشده و مشخص نیست که گستره حمایتی این اسناد نسبت به دیگر آب‌بازان چون دلفین‌ها هم که با نهنگ‌ها در یک راسته هستند، قابل‌تسری است یا خیر. از سوی دیگر در نظام ادبی، محیط‌زیستی و حقوقی ایران نیز چنین تعریفی پیش‌بینی نشده و گاه در واژه‌نامه‌های ادبی مفهوم آن با دیگر گونه‌های جانوری در هم آمیخته شده است. برای نمونه، در فرهنگ عمید آمده است: «نهنگ، حیوان دریایی عظیم‌الجثه از نوع ماهی، بال، بالن، تمساح، گاوآیل و کروکودیل است» (عمید، ۱۳۸۹: ۱۰۳۷-۱۰۳۶). در فرهنگ معین نیز آمده است: «نهنگ، تمساح را گویند که به فارسی سوسمار آبی و بزمنجه آبی نیز خوانده می‌شود و به زبان علمی آن را کروکودیل خوانند. نام عام همه پستانداران آبی از رده قطاس‌ها (آب‌بازان) از قبیل انواع بالن و عنبرماهی و نیزه‌ماهی و جزء آن. غالباً نهنگ را با ماهی وال (بال) اشتباه و خلط کنند. نهنگ را با وال نباید اشتباه کرد» (معین، ۱۳۸۱: ۲۰۰۱).

از همین روی آمده است که: «Whale که به فارسی ماهی وال یا بال نامیده می‌شود، با نهنگ هیچ مشابهت و مناسبتی ندارد. نهنگ آن جانوری است که به عربی تمساح و به اروپایی Crocodile خوانده می‌شود. اینکه آن را ماهی وال دانسته‌اند، اختصاص به ایرانیان ندارد، در آلمانی و هلندی هم آن را وال‌فیش یعنی وال‌ماهی می‌گویند. در کشف‌الکلمات تورات و انجیل که الکساندر کرودن در قرن هجدهم میلادی نوشته، توضیح داده شده است که وال، اعظم ماهی‌هاست و حتی مرحوم ناظم‌الاطبا هم در فرهنگ فارسی خود نوشته است که بال، یک قسم ماهی بسیار بزرگ و عظیم‌الجثه است که به زبان لاتینی بالن و به زبان فرانسه بالن می‌نامند. با وجود این، کسانی که در عهد فتح‌علی‌شاه قاجار تورات و انجیل را به فارسی ترجمه کردند، به‌جای ماهی وال، گاهی نهنگ و گاهی اژدها گذاشته‌اند. همین‌طور آقای سلیمان حمیم در فرهنگ فارسی به انگلیسی، وال و بال را درست به معنی Whale ضبط کرده و نهنگ را به معنی Crocodile، ولی نمی‌دانم چطور شده که پس از آن در فرهنگ انگلیسی به فارسی مفصلی که تألیف کرده است، اشتباهی به این بزرگی مرتکب شده است که از برای لفظ Whale، کلمه نهنگ را گذاشته است» (مینوی، ۱۳۲۷: ۴۵۵).

با وجود این، امروزه در عرف محیط‌زیستی و اسناد تصویبی سازمان حفاظت محیط‌زیست، واژه نهنگ در برابر و ترجمان «وال» استفاده شده است. برای نمونه، علاوه بر مصوبه تعیین بهای جانوران وحشی که توسط شورای عالی محیط‌زیست به تصویب می‌رسد و در آن نهنگ را به‌عنوان ترجمه وال استفاده کرده، می‌توان به بند «الف» ماده ۱۳ قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ اشاره کرد که تمساح و کروکودیل را یکی دانسته است. بدین‌سان، باتوجه به اینکه چستی نهنگ را می‌توان با نمونه‌های آن بهتر نمایان کرد، بایسته است که در این خصوص انواع نهنگ‌ها شناخته شوند.

زیستگاه آب‌بازان، سه اقیانوس اطلس، آرام و هند و تمامی دریاها است. آن‌ها اغلب در نزدیکی سواحل، شیب قاره و جنگل‌های حرا که مواد غذایی در آنجا بیشتر است، تجمع پیدا می‌کنند. راسته آب‌بازان در دنیا شامل ۱۴ خانواده و ۸۶ گونه است. اعضای این راسته به دو زیرراسته نهنگ‌های بالندار یا بی‌دندان^۱ و نهنگ‌های دندان‌دار^۲ تقسیم می‌شوند. تاکنون چهار خانواده و ۱۴ گونه از این راسته در آب‌های ساحلی ایران در خلیج فارس و دریای عمان ثبت شده‌اند که نهنگ آبی با طول ۳۳ متر بزرگ‌ترین و پورپویز بی‌باله با طول حداکثر ۲ متر کوچک‌ترین آب‌باز ایران هستند. راسته آب‌بازان ایران خود مشتمل بر چهار خانواده است که عبارت‌اند از: نهنگ‌های بالندار، نهنگ عنبر، دلفین‌ها و پورپویزها. خانواده نهنگ‌های بالندار از گونه‌های نهنگ آبی‌رنگ^۳، نهنگ براید^۴، نهنگ باله‌پشتی^۵ و نهنگ گوژپشت^۶ تشکیل می‌شود. تنها گونه خانواده نهنگ عنبر نیز تحت همین عنوان یعنی نهنگ عنبر یا اسپرم^۷ شناخته می‌شود.

نهنگ آبی‌رنگ بزرگ‌ترین جاندار شناخته‌شده کره زمین است؛ به‌نحوی که طول بدن آن بین ۲۲ تا ۳۰ متر است، اما در قطب جنوب به بیش از ۳۳ متر و وزن آن بین ۱۰۰ تا ۱۶۰ و گاهی به ۱۸۰ تن نیز می‌رسد. این گونه جانوری در فهرست قرمز IUCN^۸ در معرض خطر انقراض (EN) و در پیوست I کنوانسیون تجارت بین‌المللی گونه‌های وحشی جانوری و گیاهی در معرض خطر انقراض (سایتس، واشنگتن، ۱۹۷۳)^۹ قرار دارد. نهنگ باله‌پشتی بعد از نهنگ آبی‌رنگ بزرگ‌ترین

1. Baleen Whale or Mysticeti
2. Toothed Whale or Odontoceti
3. Blue Whale
4. Bryds Whale
5. Fin Whale
6. Humpback Whale
7. Sperm Whale

۸. اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت (International Union for Conservation of Nature) یک سازمان غیردولتی است که با هدف حفاظت از طبیعت و تمرکز بر مواردی چون نفوذ، تشویق و کمک به حفاظت از تنوع زیستی تشکیل شده است.

۹. قانون الحاق کشور ایران به این کنوانسیون مصوب ۱۳۵۵/۴/۱۶ است.

جاندار کره زمین است. طول بدن این گونه بین ۲۴ تا ۲۷ متر و وزن آن ۹۰ تا ۱۲۰ تن است. این گونه جانوری در فهرست قرمز IUCN در معرض خطر انقراض (EN) و در پیوست I کنوانسیون سایتس قرار دارد. نهنگ گوژپشت طولی بین ۱۱ تا ۱۸ متر و حداقل ۴۰ تن وزن دارد. این گونه در طبقه کمترین نگرانی (LC) فهرست قرمز IUCN و پیوست I کنوانسیون سایتس قرار دارد. درخصوص نهنگ براید نیز باید گفت که طول بدن این گونه در نرها به ۱۵ متر و در ماده‌ها به ۱۶/۵ متر می‌رسد و وزن آن ۱۲ تا ۴۰ تن است. این گونه در پیوست I کنوانسیون سایتس و در طبقه کمبود اطلاعات (DD) فهرست قرمز IUCN قرار دارد. سرانجام، درخصوص نهنگ عنبر (اسپریم) نیز باید بیان داشت که طول بدن این گونه در نرها ۱۸/۳ متر و در ماده‌ها ۱۲ متر و وزن آن ۲۰ تا ۵۷ تن است. نام این گونه برگرفته از ماده اسپرماستی است که در ناحیه جمجه این نهنگ قرار دارد. این گونه در فهرست قرمز IUCN و در گروه آسیب‌پذیر (VU) قرار دارد (کرمی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۶۳-۱۵۹).

در اینجا می‌توان پرسشی را پیش کشید که آیا آب‌بازان کوچک مانند دلفین را نیز می‌توان نهنگ دانست و از این رو، مشمول اسناد حمایتی حقوق بین‌الملل محیط‌زیست قرار داد؟ در پاسخ می‌توان دو رویکرد را مطرح کرد. رویکرد نخست آن است که گرچه نهنگ‌ها، دلفین‌ها و پورپویزها به صورت جمعی به عنوان نهنگ شناخته می‌شوند، اما به صورت دقیق‌تر باید آن‌ها را در زمره آب‌بازان دانست (Gillespie, 2001: 259) و نهنگ‌ها را از آن‌ها جدا کرد. باتوجه به ویژگی‌های ظاهری نهنگ، جدایی آن از دلفین بسیار آسان است؛ زیرا طول بدن دلفین به طور معمول میان ۲ تا ۴ متر است. به همین جهت، گرچه تلاش بین‌المللی بر این است که این گونه‌ها نیز مشمول حمایت قرار گیرند، اما تعدادی از کشورها مطرح کرده‌اند که کمیسیون بین‌المللی صید نهنگ صلاحیت قضایی بر این موجودات ندارد. استدلال آن‌ها این است که آب‌بازسازان مشمول ضمیمه کنوانسیون بین‌المللی مقررات صید نهنگ که اساسنامه کمیسیون است، نمی‌شوند (رشیدی رستمی، ۱۳۹۲: ۷۸). رویکرد دوم که نفع محیط‌زیستی بیشتری در پی دارد آن است که قاعده اولیه در تفسیر اسناد بین‌المللی، معنای معمولی اصطلاحات معاهده است. در اصطلاحات علمی، نهنگ، هم آب‌بازسازان بزرگ و هم کوچک را دربرمی‌گیرد. دلیل این امر آن است که مقدمه کنوانسیون صید نهنگ، از عبارت «حمایت از تمامی نهنگ‌ها» استفاده کرده است. به همین جهت، برخی کشورها مانند سوئیس پیشنهاد می‌دهند که هیچ تمایزی بین نهنگ‌های کوچک و بزرگ ذکر نشده است و معنای معمولی اصطلاح نهنگ از لحاظ حقوقی به هر نوعی از نهنگ بدون هیچ محدودیتی مبتنی بر اندازه یا طبقه‌بندی در خانواده نهنگ تعمیم داده شده است (همان: ۸۲).

با وجود این، جدایی میان نهنگ و کوسه بسیار دشوار است؛ زیرا کوسه‌ها نیز از اندامی شبیه به نهنگ‌ها برخوردار هستند. با وجود این باید گفت که میان نهنگ و کوسه چند تفاوت وجود دارد. نخست آنکه نهنگ‌ها پستاندار و کوسه‌ها، ماهی هستند. دوم آنکه نهنگ‌ها نوزادان خود را به شکل زنده به دنیا می‌آورند؛ در صورتی که کوسه‌ها تخم‌ریزی می‌نمایند. سوم آنکه نهنگ‌ها دارای بدنی استخوانی هستند در حالی که کوسه‌ها فاقد استخوان هستند. سرانجام آنکه طول و وزن نهنگ‌ها از کوسه‌ها بیشتر است. از این رو، کنوانسیون‌های مزبور را فقط باید ناظر بر نهنگ‌ها دانست و نه کوسه‌ها. اما باید دید که در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست در راستای پشتیبانی از این گونه نادر جانوری چه اسنادی به تصویب رسیده‌اند.

۱-۲. حمایت از نهنگ در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست

حفاظت از تنوع زیستی براساس رویکردهای مختلفی است که مهم‌ترین آن‌ها رویکرد حفاظت از گونه و رویکرد حفاظت از زیستگاه است. هدف رویکرد نخست، حمایت از گونه یا گونه‌های معین است که در معرض خطر انقراض قرار دارند و در نتیجه کمیاب محسوب می‌شوند. رویکرد دوم که جدیدتر است، بر مراقبت از اکوسیستم‌ها یا زیستگاه‌ها متمرکز است (بیگزاده و کمالی، ۱۳۹۰: ۲۴۹-۲۴۸). از این رو، در پرتو رویکرد گونه‌محور، سه گام در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست برای حمایت از نهنگ برداشته شده است.

گام نخست که مهم‌ترین اقدام حقوق بین‌الملل در حمایت از نهنگ‌ها نیز محسوب می‌شود، با تصویب کنوانسیون بین‌المللی برای قاعده‌مندکردن صید نهنگ (واشنگتن، ۲ دسامبر ۱۹۴۶) برداشته شد. در قسمتی از مقدمه این کنوانسیون که هدف آن، حفاظت از ذخایر نهنگ و بهره‌برداری پایدار دانسته شده، آمده است که منافع مردم جهان در حفاظت از نهنگ برای نسل‌های آینده است و به همین جهت لازم است تمامی نهنگ از صید در امان باشند. مبنای این رویکرد آن است که از اساس محیط‌زیست متعلق به نسل کنونی نیست و به همین جهت در رویکرد بزه‌دیدگی‌شناسی سبز^۱، نسل‌های آینده نیز در زمره بزه‌دیدگان بزه‌های محیط‌زیستی قرار می‌گیرند. «در واقع تدوین قانون جرائم علیه نسل‌های آینده در حوزه جرائم علیه محیط‌زیست بر پایه اصول عدالت بین‌نسلی^۲ است که بر پایه آن نسل حاضر دارای حق استفاده و بهره‌مندی از منابع زمین است، اما در عوض باید متعهد باشد که تأثیر بلندمدت فعالیت‌ها و تعهد به پایداری منابع پایه و محیط‌زیست جهانی به‌منظور حفظ منافع نسل‌های آینده بشریت را در نظر بگیرد و به

1. Green Victimology
2. Intergenerational Justice

همین جهت است که نسل‌های آینده در دسته بزه‌دیدگان بالقوه جرائم زیست‌محیطی قرار می‌گیرند که فرایند بزه‌دیدگی آن‌ها ناشی از قصور، بی‌مبالاتی و فعل و ترک فعل‌های نسل‌های قبل از خود است» (گرچی فرد، ۱۳۹۵: ۲۱۲).

بر مبنای ماده ۳ این کنوانسیون، کمیسیون بین‌المللی نهنگ (IWC)^۱ تشکیل شد (Birnie, 1985: 937) که وظیفه اصلی آن نظارت بر وضعیت نهنگ‌ها و تعیین زمان مناسب برای صید آن‌ها برای توسعه پایدار است. یکی از چالش‌هایی که این کمیسیون با آن مواجه بوده، درخصوص رفاه نهنگ‌ها است. «در واقع تا سال ۲۰۱۲ این کمیسیون حاضر نشد واژه رفاه را در دستور کار خود جای دهد؛ چراکه دولت‌هایی که کانون رشد و زندگی نهنگ‌ها بودند، این امر را وتو می‌کردند. با وجود این، متعاقب اینکه گروه فرعی کمیسیون بین‌المللی نهنگ طی اجلاس غیررسمی به موضوع رفاه نهنگ‌های صید شده در سال ۲۰۱۲ پرداخت، این موضوع وارد دستور کار کمیسیون بین‌المللی شد که نه تنها فقط ناظر بر صید نهنگ نبود، بلکه شامل اسیرکردن و تماشاکردن نهنگ‌ها و دیگر آثار رفتار انسان‌ها بر نهنگ‌ها نیز بود» (وکیل، ۱۳۹۹: ۲۱۱).

در نتیجه، آخرین اقدامی که توسط اعضای این کنوانسیون صورت گرفت، صید تجاری نهنگ به‌طور کلی در اقیانوس قطب جنوب ممنوع اعلام گردید (پورمند، ۱۳۹۳: ۱). با وجود این، چون کنوانسیون مزبور اجازه صید نهنگ را برای مقاصد علمی می‌دهد (Schiffman, 2002: 474)، برخی کشورها چون ژاپن به جهت منافع اقتصادی صید نهنگ، اقدام به صید تجاری نهنگ در پرتو برنامه و منافع علمی نمودند که قضیه دعوی استرالیا علیه ژاپن به شرح زیر به وجود آمد:

«استرالیا در ۳۱ می سال ۲۰۱۰ در دیوان بین‌المللی دادگستری دعوایی را علیه ژاپن مبنی بر صید بی‌رویه نهنگ توسط این کشور اقامه نمود و معتقد بود که ژاپن تحت لوای برنامه تحقیقات علمی، دست به صید تجاری گسترده نهنگ زده و تعهداتش براساس کنوانسیون تنظیم مقررات صید نهنگ (۱۹۴۶) را نقض نموده است. در این خصوص استرالیا بر این باور بود که تداوم برنامه عظیم صید نهنگ ژاپن براساس فاز دوم برنامه تحقیقات نهنگ مطابق مجوز ویژه در قطب جنوب موسوم به جارپا ۲ (JARPA II)^۲، برخلاف تعهدات ژاپن بر طبق کنوانسیون صید نهنگ و سایر تعهدات بین‌المللی ژاپن درخصوص حفاظت از پستانداران دریایی و محیط‌زیست دریایی است. استرالیا از دیوان درخواست نمود تا اعلام نماید: ۱- ژاپن با اجازه و اجرای برنامه JARPA II در اقیانوس جنوبی تعهداتش را نقض نموده است؛ ۲- همچنین ژاپن از تعهداتش در این زمینه‌ها تخلف کرده است: الف) رعایت محدودیت صفر درخصوص کشتن وال‌ها برای اهداف تجاری؛

1. International Whaling Commission

2. Japanese Whale Research Program Under Special Permit in the Antarctic

ب) خودداری از صید تجاری وال‌های باله‌دار^۱ در منطقه اقیانوس جنوبی و ج) رعایت مهلت قانونی شکار، کشتن یا درمان وال‌ها (به جز وال‌های مینک^۲) توسط کشتی‌های کارخانه‌ای یا صیادان وال همراه این کشتی‌ها؛^۳ - JARPA II برنامه‌ای با تحقیقات علمی در مفهوم ماده^۴ ۸ کنوانسیون صید نهنگ نیست؛^۴ - ژاپن فوراً مجوزهای صید نهنگ برنامه JARPA II را لغو نماید. زلاندنو نیز در ۲۰ نوامبر سال ۲۰۱۲ به‌عنوان ثالث در این قضیه مداخله نمود. این کشور با استناد به ماده^۵ ۶۳ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری برای خودش نفع حقوقی مستقیم در پرونده مطرحه نزد دیوان متصور بود؛ چراکه این کشور نیز عضو کنوانسیون صید نهنگ بوده و رأی نهایی دیوان را در وضعیت خویش تأثیرگذار می‌دانست. زلاندنو در اظهارات شفاهی خود درخصوص ماده^۶ ۸ کنوانسیون بیان کرد که کنوانسیون صید نهنگ یک سیستم تنظیم جمعی را برای حفاظت و مدیریت ذخایر نهنگ برقرار نموده است و ماده^۷ ۸ باید در پرتو این موضوع و هدف تفسیر گردد. ماده^۸ ۸ اجازه اعطای مجوزهای ویژه صید نهنگ را فقط برای اهداف تحقیقاتی می‌دهد. ژاپن سعی نموده تعیین اینکه چه چیزی تحقیقات علمی محسوب می‌شود را مبهم نماید. حتی در جایی که دولت متعاهدی، مجوز ویژه تحقیقات علمی را صادر می‌کند، باید اطمینان حاصل نماید که تعداد نهنگ‌هایی که کشته می‌شوند، حداقل ممکن است و متناسب با هدف علمی بوده و منافع جمعی اطراف معاهده را در نظر بگیرد. در طرف مقابل، ژاپن مدعی بود که اقداماتش قانونی هستند و مجوزهای ویژه (مطابق با ماده^۹ ۸ کنوانسیون صید نهنگ) برای مقاصد علمی صادر شده‌اند. از سال ۲۰۰۷ دولت استرالیا تصمیم گرفت صیادان نهنگ ژاپنی که وارد آب‌های استرالیا می‌شوند را برای جمع‌آوری مدرک رصد کند و در سال ۲۰۰۸ تصاویری از کشتی ژاپنی YushinMaru در حال صید و کشتن نهنگ‌ها منتشر نمود. استرالیا در دادخواست خود به دیوان به دفاع از یک منفعت جمعی^{۱۰} پرداخته و می‌گوید در برنامه JARPA I که از سال ۱۹۸۷ تا ۲۰۰۴ ادامه داشته، ۶۸۰۰ نهنگ کشته شدند و گوشت آن‌ها به مصرف تجاری رسیده است. همچنین در JARPA II هم حدود ۲۵۰۰ نهنگ کشته شده و گوشت آن‌ها فروخته شده است. در نهایت، دیوان حکم بر محکومیت ژاپن به دلیل نقض تعهدات ماهوی خود مطابق ماده^{۱۱} ۸ کنوانسیون صید

1. fin whales

2. Minke Whale

۳. این ماده مقرر می‌دارد: «صرف‌نظر از مفاد کنوانسیون حاضر، هریک از دولت‌های متعاهد می‌تواند به اتباعش اجازه ویژه صید، گرفتن و درمان وال‌ها را برای تحقیقات علمی بدهد؛ منوط به رعایت محدودیت‌هایی چون تعداد و دیگر شرایطی که دولت متعاهد مناسب می‌داند و کشتن، گرفتن و درمان نهنگ‌ها مطابق این ماده از شمول مقررات این کنوانسیون معاف خواهد بود. هر دولت متعاهد، صدور مجوزهای این چنینی را به کمیسیون گزارش خواهد داد. هر دولت متعاهد می‌تواند این قبیل مجوزهای ویژه را که اعطا نموده، ابطال نماید.»

4. Collective Interest

نهنگ داد» (رضانی قوام‌آبادی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۶۲-۱۵۸). نتیجه این امر آن بود که دولت ژاپن در ۲۷ دسامبر ۲۰۱۸ خروج خود از کنوانسیون نهنگ را اعلام کرد (وکیل، ۱۳۹۹: ۲۰۰).

گام دوم حمایت از نهنگ‌ها در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست با تصویب کنوانسیون تجارت بین‌المللی گونه‌های وحشی جانوری و گیاهی در معرض خطر انقراض (سایتس، واشنگتن، ۱۹۷۳) برداشته شد. این کنوانسیون که یکی از مهم‌ترین اسنادی است که در سطح بین‌الملل در حمایت از گونه‌های جانوری و گیاهی در معرض خطر انقراض به تصویب رسیده و دارای سه پیوست است که فهرست گونه‌های مزبور را تعیین می‌کند، تجارت برخی از انواع نهنگ‌ها از قبیل نهنگ آبی و نهنگ دریای قطب شمال را ممنوع کرد (شیلتون و کیس، ۱۳۸۹: ۱۸۴).

باتوجه به اینکه گونه‌هایی چند از وال‌ها، مسافت‌های زیادی را طی می‌کنند (برای نمونه وال خاکستری در تالاب‌های کم‌عمق کالیفرنیا در مکزیک زادوولد کرده و تابستان را در دریا‌های قطب شمال سپری می‌کند که از نظر وجود پلانکتون‌ها و سخت‌پوستان غنی است) (کیس و دیگران، ۱۳۸۶: ۳۲۸) و به‌اصطلاح مهاجر محسوب می‌شوند، گام سوم در دو کنوانسیون حفاظت از گونه‌های مهاجر وحشی (بن، ۱۹۷۹)^۱ و کنوانسیون سازمان ملل متحد در زمینه حقوق دریاها مصوب ۱۹۸۲ راجع به حفظ و مدیریت ذخایر ماهیان مهاجر و دوکاشانه‌ای برداشته شد. بر پایه بند «الف» ماده ۱ این کنوانسیون نخست: «گونه‌های مهاجر به تمام یا هر بخش جغرافیایی جداگانه از جمعیت هرگونه یا زیرگونه جانوران وحشی، بخش قابل توجهی از جمعیت گونه‌هایی که به‌صورت دوره‌ای و قابل‌پیش‌بینی از فراز محدوده قلمرو ملی یک یا چند کشور عبور می‌کنند، اطلاق می‌شود». از این‌رو، در این اسناد بر حمایت و حفاظت از گونه‌های مهاجر توسط کشورهای مسیر مهاجرت و به تعبیری «در مسیر مهاجرت»^۲ تأکید شده است.

۲. حمایت حقوق کیفری محیط‌زیستی ایران از نهنگ و چالش‌های آن

حقوق کیفری محیط‌زیستی ایران آن‌طور که بایسته است از گونه‌های نادر جانوری که در معرض خطر انقراض نیز قرار دارند، حمایت نکرده است. باین‌حال، برخی مقررها وجود دارند که می‌توان از آنها با عنوان مقررات حمایتگر یاد کرد که رفتارهایی را که بر ضد این گونه‌ها رخ می‌دهند، جرم دانسته‌اند. با وجود این، در پس این مقررات چالش‌هایی نیز وجود دارد. از این‌رو، در

۱. قانون الحاق ایران به این کنوانسیون مصوب ۱۳۸۶/۳/۲۰ است.

۲. بر پایه بند «و» ماده ۱ کنوانسیون حفاظت از گونه‌های مهاجر وحشی: «مسیر مهاجرت به تمامی مناطق خشکی و آبی اطلاق می‌شود که یک گونه مهاجر در آن سکنی گزیده، موقتاً توقف کرده یا از فراز آنها در هر زمانی از مسیر عادی مهاجرتش عبور می‌کند».

این قسمت، جرائم علیه نهنگ‌ها در حقوق کیفری محیط‌زیستی ایران (۱) و چالش‌های آن در حمایت از نهنگ‌ها (۲) بررسی خواهند شد.

۲-۱. جرائم علیه نهنگ در حقوق کیفری محیط‌زیستی ایران

گرچه در برخی کشورها چون آمریکا قوانین مهمی مانند قانون حمایت از پستانداران دریایی (MMPA)^۱، قانون گونه‌های در معرض خطر (ESA)^۲ و قانون کنوانسیون نهنگ (WCA)^۳ در راستای حمایت از نهنگ‌ها به تصویب رسیده‌اند (Alexander, 2013: 1)، اما در نظام حقوقی ایران به جز مصوبه ۴۴۲ شورای عالی حفاظت محیط‌زیست درخصوص بهای گونه‌های جانوری مصوب ۱۳۹۸ که بهای انواع نهنگ صید شده را هفتصدوپنجاه میلیون ریال (۷۵۰/۰۰۰/۰۰۰) می‌داند، حمایت خاصی از نهنگ‌ها به وجود نیامده است. با این حال، در حقوق کیفری ایران چند قانون مهم در راستای پشتیبانی از گونه‌های جانوری به‌طور عام به تصویب رسیده‌اند که در پرتو آن‌ها می‌توان دو بزه صید و آلودگی دریا را بر ضد نهنگ‌ها بیان کرد.

۲-۱-۱. صید

بزه صید ابتدا در قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ پیش‌بینی گردید، اما با تصویب قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۴ (از این پس قانون منابع آبی)، مدیریت و حفاظت از آبزیان تحت لوای این قانون قرار گرفت و از این‌رو شایسته است با توجه به این امر، واژه صید از قانون شکار و صید حذف گردد (خالقی، ۱۳۸۹: ۱۶۲). بر این اساس، قانون منابع آبی برای پشتیبانی از آبزیان^۴، در پرتو چهار معیار «مکان»، «زمان»، «وسیله» و «گونه» اقدام به جرم‌انگاری صید^۵ نموده است. معیار «مکان» بر مناطقی متمرکز است که یا باید اجازه صید در آن‌ها گرفته شود یا به‌طور کلی عملیات صیادی در آن‌ها ممنوع است. به همین جهت در پرتو این معیار، انجام فعالیت صیادی توسط شناور صیادی خارجی بدون کسب پروانه لازم در آب‌های

1. the Marine Mammal Protection Act
2. the Endangered Species Act
3. the Whaling Convention Act

۴. در بند ۱ ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۸ آبزیان عبارت‌اند از: «کلیه موجودات زنده اعم از جانوری و گیاهی آب‌های شیرین، شور و لب‌شور دریا یا موجوداتی که مراحل از چرخه زندگی (شامل کلیه مراحل رشد و نمو از قبیل تخم، لارو و نوزادی و غیره) و یا مدت زیادی از عمر خود را در آب طی می‌کنند».

۵. بر پایه بند ۱۱ ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی قانون شکار و صید مصوب ۱۳۹۸، صید عبارت است از: «کشتن یا گرفتن آبزیان به هر کیفیت و وسیله و طریق یا تیراندازی به آن‌ها».

مذکور در ماده ۲ این قانون^۱ (شق الف ماده ۲۲)؛ انجام فعالیت صیادی اشخاص ایرانی بدون کسب پروانه لازم (بند ۱ شق ب ماده ۲۲)؛ صید در مناطق ممنوعه (بند ۱ شق ج ماده ۲۲) و فعالیت شناورهای صیادی صنعتی در مناطق صید ساحلی (بند ۴ شق ج ماده ۲۲)، جرم دانسته شده‌اند. در پرتو معیار «زمان» نیز صید در فصول ممنوعه بزه دانسته شده است (بند ۱ شق ج ماده ۲۲). همچنین باتوجه به اینکه برخی وسایل صید آسیب فراوانی بر آبزیان می‌گذارد، در پرتو معیار «وسیله»، صید با آلات و ادوات و مواد غیرمجاز (بند ۵ شق ج ماده ۲۲) جرم‌انگاری شده است. به همین جهت، در قوانین بسیاری از کشورها این رفتار بزه دانسته شده است. برای نمونه می‌توان به بند ۱ قسمت دوم فصل ۴۸ کد جزایی فنلاند (جرایم منابع طبیعی) اشاره کرد که استفاده از مواد منفجره، سلاح گرم یا جریان الکتریکی برای صید را جرم‌انگاری کرده است. سرانجام مهم‌ترین معیاری که درخصوص نهنگ‌ها نیز قابل‌اعمال است، معیار «گونه» است. ازاین‌رو، مقنن صید گونه‌هایی را که صید آن‌ها ممنوع اعلام شده (بند ۲ شق ج ماده ۲۲) نیز جرم دانسته است. پاسخ به این پرسش که گونه‌هایی که صید آن‌ها ممنوع است، کدام‌اند در ماده ۷۱ آیین‌نامه اجرایی قانون منابع آبی مصوب ۱۳۷۸ داده شده که بر پایه آن: «صید پستانداران دریایی در تمام فصول و مناطق ممنوع است».

۲-۱-۲. آلودگی

آلودگی دریا نیز یکی دیگر جرائمی است که بر ضد گونه‌های آبی رخ می‌دهد و آسیب‌های فراوانی برجای می‌گذارد. یکی از انواع آن، آلودگی پلاستیکی است که سبب می‌شود نهنگ‌ها با بلع آن‌ها دچار آسیب و مرگ شوند. برای نمونه، قرارگرفتن در معرض میکروپلاستیک‌ها به‌دلیل مصرف مستقیم و مصرف طعمه آلوده، تهدیدی عمده برای سلامتی نهنگ‌های باله در دریای مدیترانه محسوب می‌شود (Cristina Fossi et al., 2016: 68). به همین جهت، امروزه قوانین کلی در مورد حفاظت از محیط‌زیست دریایی در برابر آلودگی به‌خوبی در سطح منطقه‌ای و جهانی توسعه یافته است (Sands, 2003: 391). از جمله اسناد بین‌المللی می‌توان به کنوانسیون مربوط به مداخله در دریاهای آزاد در صورت بروز سوانح آلودگی نفتی (بروکسل، ۱۹۶۹)، کنوانسیون جلوگیری از آلودگی دریایی ناشی از دفع (تخلیه) مواد زاید و دیگر مواد (لندن، ۱۹۷۲)، کنوانسیون جلوگیری از آلودگی دریا ناشی از کشتی‌ها (مارپل، ۱۹۷۳) و کنوانسیون بین‌المللی آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی (لندن، ۱۹۹۰) اشاره کرد.

۱. بر پایه ماده ۲ این قانون: «قلمرو اجرایی این قانون و مقررات اجرایی آن، به‌جز مواردی که در این قانون تصریح شده است، کلیه آب‌های تحت حاکمیت و صلاحیت جمهوری اسلامی ایران اعم از آب‌های داخلی، مرزی و دریایی می‌باشند».

قانون‌گذار ایران نیز برای حمایت از آبرویان در برابر آلودگی، ابتدا در بند «د» ماده ۱۳ قانون شکار و صید: «مبادرت به اقداماتی که موجبات آلودگی آب دریای خزر و خلیج فارس و دریای عمان با مواد غیرنفتی را فراهم آورده و باعث مرگ و میر آبرویان یا به‌خطر افتادن محیط‌زیست آنان شود» را جرم‌انگاری کرد. اما با تصویب قانون منابع آبرزی، جرمی همسان، اما با گستره وسیع‌تری نسبت به این مقرر به تصویب رسید و دیگر اشکال آلودگی را نیز پیش‌بینی نمود که به همین جهت سبب نسخ شدن این مقرر گردید. از این رو، بر پایه بند ۶ شق «ب» ماده ۲۲ قانون منابع آبرزی: «ایجاد هرگونه آلودگی یا انتشار بیماری‌های مسری و تخلیه فاضلاب‌های صنعتی و هرگونه مواد آلاینده که باعث خسارت به منابع آبرزی شود»، جرم دانسته شده است.

باتوجه به همه‌گیری بیماری کووید-۱۹، نمایان می‌گردد که جرم‌انگاری انتشار بیماری‌های مسری به گونه‌های آبرزی، حمایت شایسته‌ای است که مقنن از آن‌ها انجام داده است. اهمیت این امر از آن سو دوچندان می‌شود که بنا بر اخبار مستند، یک ببر مالایی چهارساله در باغ وحش برونکس نیویورک، راسوهای دو مرکز پرورش این گونه در هلند و یک گربه توسط انسان به ویروس کووید-۱۹ مبتلا شده‌اند. بدین‌سان، گرچه این گونه‌ها، خشکی‌زی هستند و هنوز شواهدی از ابتلای آبرویان به این بیماری به دست نیامده است، اما اقدام مقنن در پیش‌بینی چنین رفتار مجرمانه‌ای را باید ارج نهاد؛ هرچند مقنن درخصوص انتقال بیماری به گونه‌های جانوری خشکی‌زی سکوت کرده است.

اگرچه مقرر نخست پیش‌گفته به‌روشنی بر آلودگی به مواد «غیرنفتی» انگشت نهاده، اما مقرر دوم به‌طور عام بر هر نوع آلودگی تأکید کرده است. با تصویب ماده ۹ قانون حفاظت از دریاها و رودخانه‌های قابل‌کشتی‌رانی در مقابل آلودگی به مواد نفتی مصوب ۱۳۸۹، بار دیگر مقنن، آلودگی به «مواد نفتی» را جدا کرده و نگاه ویژه‌ای به آن داشته است؛ چراکه گستره خسارات ناشی از آلودگی دریا به مواد نفتی بسیار وسیع‌تر است. بر پایه این ماده: «آلوده کردن آب‌های موضوع این قانون به مواد نفتی ممنوع است. مرتکب یا مرتکبان در صورت آلوده کردن عمدی به حبس از شش ماه تا دو سال یا جزای نقدی از بیست میلیون ریال و یا هر دو مجازات و در صورت آلوده کردن غیرعمدی به جزای نقدی از ده میلیون تا یک میلیارد ریال محکوم می‌شوند».

۲-۲. چالش‌های حقوق کیفری محیط‌زیستی ایران در حمایت از نهنگ

حقوق کیفری محیط‌زیستی ایران گرچه به پشتیبانی از نهنگ‌ها اقدام نموده، اما در این میان با چالش‌های فراوانی همراه است که مهم‌ترین آن‌ها را می‌توان در چند نمونه نظاره‌گر بود.

۱-۲-۲. همسان‌انگاری گونه‌های آبی

نخستین چالش حقوق کیفری محیط‌زیستی ایران همسان‌انگاری گونه‌های آبی است. مقنن در سال ۱۳۷۴ با تصویب قانون منابع آبی سعی در مدیریت مناسب آبیان داشت و از این جهت با تصویب این قانون، صید آبیان را از قانون شکار و صید خارج ساخت. اما این امر چالشی را در پی داشت و آن هم بی‌توجهی به گونه‌های خاص آبی مانند نهنگ‌ها بود. توضیح آنکه قانون شکار و صید، سه نوع گونه جانوری وحشی^۱ را از هم جدا و برای شکار یا صید هر یک کیفری متفاوت در نظر گرفته که عبارت‌اند از: گونه‌های جانوری عادی^۲ (ماده ۱۰: حبس از یک تا شش ماه یا جزای نقدی از سه میلیون ریال تا پانزده میلیون ریال)، گونه‌های جانوری حمایت‌شده^۳ (ماده ۱۲: حبس از سه ماه تا سه سال یا جزای نقدی از سی میلیون ریال تا پنجاه میلیون ریال) و گونه‌های جانوری در معرض خطر انقراض^۴ (ماده ۱۳: حبس از ۹۱ روز تا سه سال یا جزای نقدی از شصت میلیون ریال تا هشتاد و پنج میلیون ریال)^۵. گرچه ماده ۱۳ قانون شکار و صید در ذکر گونه‌های جانوری نمونه‌ای (تمثیلی) اشاره‌ای به نهنگ نداشته، اما بر پایه مصوبه شماره ۱۶۸ مورخ ۱۳۷۸ شورای عالی حفاظت محیط‌زیست که در آن «اختیارات مندرج در بند (ت) ماده ۳ قانون شکار و صید درباره تعیین انواع جانوران وحشی و حیوانات حمایت‌شده و حفاظت‌شده در معرض خطر انقراض و جانوران زیان‌کار» به رئیس سازمان حفاظت محیط‌زیست تفویض گردیده، نهنگ را در دسته گونه‌های جانوری در معرض خطر انقراض می‌داند. پیامد این امر آن است که قانون‌گذار با تصویب قانون منابع آبی، صید نهنگ را از سیطره ماده ۱۳ قانون شکار و صید که علاوه بر جزای نقدی، کیفر حبس تا سه سال را نیز پیش‌بینی کرده بود، خارج ساخته و مشمول بند

۱. بر پایه بند ۲ ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی قانون شکار و صید مصوب ۱۳۹۸: «جانوران وحشی، جانورانی هستند که منشأ طبیعی داشته و ذاتاً به‌صورت وحشی در طبیعت زندگی و تولیدمثل می‌کنند. جانوران وحشی موضوع این آیین‌نامه اعم از پستانداران، پرندگان، خزندگان، دوزیستان، بی‌مهرگان و آبیان می‌باشند».

۲. بر پایه بند ۷ ماده ۱ آیین‌نامه فوق: «جانوران وحشی عادی، جانورانی هستند که از لحاظ وضعیت زیستی و جمعیتی شرایط مناسبی داشته و در معرض خطر انقراض نیستند».

۳. بر پایه بند ۶ ماده ۱ آیین‌نامه فوق: «جانوران وحشی حمایت‌شده، جانوران وحشی هستند که با عوامل تهدیدکننده طبیعی و انسانی یا تخریب زیستگاه با کاهش جمعیت مواجه بوده و چنانچه مورد حمایت و حفاظت ویژه قرار نگیرند، در معرض خطر انقراض خواهند بود».

۴. بر پایه بند ۵ ماده ۱ آیین‌نامه فوق: «جانوران وحشی در معرض خطر انقراض، جانوران وحشی هستند که به‌دلیل جمعیت کم یا قرارگرفتن در شرایط زیستی بحرانی و یا تهدیدات ناشی از فعالیت‌های انسانی و تخریب زیستگاه یا تغییرات محیطی و زیست‌بومی و مانند آن‌ها در معرض خطر نابودی قرار دارند».

۵. کیفرهای نقدی ذکرشده در سه ماده ۱۰، ۱۲ و ۱۳ پیش‌گفته بر مبنای مصوبه مورخ ۱۳۹۷/۲/۱۶ هیئت وزیران است که در پرتو ماده ۲۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، کیفرهای نقدی مقرر در قانون شکار و صید اصلاح گردیده است.

۲ شق «ج» ماده ۲۲ دانسته که کیفر جزای نقدی از یک میلیون تا ده میلیون ریال و مصادره محصولات و ابزار و آلات صید را پیش‌بینی کرده است! بدون تردید چنین عملکردی از بازدارندگی قوانین کیفری کاسته و سبب نابرابری بزه و کیفر می‌شود.

برای برون‌رفت از این چالش و پشتیبانی بایسته و شایسته از نهنگ، می‌توان تفسیر دیگری از دو قانون شکار و صید و منابع آبی ارائه داد. توضیح آنکه قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ است و دو اصلاحیه بر این قانون در سال‌های ۱۳۵۳ و ۱۳۷۵ وارد شده است. با نگاهی به نسخه اولیه قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ نمایان می‌شود که تفکیک نظام‌مند گونه‌های جانوری به عادی، حمایت‌شده و در معرض خطر انقراض وجود ندارد. با وجود این، قانون‌گذار در این سال به برخی گونه‌های در معرض خطر انقراض توجه داشته و از این رو، به صورت عددی (حصری) در بند «ب» ماده ۱۳ این قانون، چهار گونه «آهو، جیبیر، گورخر و گوزن زرد» را مشمول حمایت کیفری قرار داده است. در اصلاحات سال ۱۳۵۳، سه گونه «ببر، یوزپلنگ و تمساح (کروکودیل)» را به این فهرست اضافه می‌کند. سرانجام در اصلاحات سال ۱۳۷۵ رویکرد نمونه‌ای (تمثیلی) را جایگزین رویکرد عددی کرده و تمامی گونه‌های وحشی کمیاب و در معرض خطر انقراض را مشمول حمایت کیفری ویژه قرار داده است. بنابراین، می‌توان بیان داشت که با توجه به تصویب اصلاحات ۱۳۷۵ که پس از تصویب قانون منابع آبی در سال ۱۳۷۴ صورت گرفته، گونه‌های آبی در معرض خطر انقراض نیز همچنان مشمول بند «الف» ماده ۱۳ قانون شکار و صید هستند. این تفسیر هم با نفع حقوقی گونه‌های مهم آبی چون نهنگ‌ها هم‌خوانی دارد و هم با هم‌گرایی نظام حقوقی ایران با رویکردهای بین‌المللی حمایت از نهنگ‌ها سازگار است.

۲-۲-۲. جامع‌نبودن جرم‌انگاری حمایت‌محور

چالش دوم حقوق کیفری محیط‌زیستی ایران، جامع‌نبودن جرم‌انگاری حمایت‌محور است. در واقع، حقوق کیفری ایران در راستای حمایت از نهنگ‌ها نه تنها این گونه‌های جانوری را به طور مشخص مورد حمایت قرار نداده، بلکه تمامی رفتارهایی را که سبب آسیب به این گونه‌ها می‌شوند، جرم‌انگاری نکرده است. این خلأها در جرم‌انگاری حمایت‌محور از نهنگ‌ها را می‌توان در چند مورد به تصویر کشید.

نخستین مورد را می‌توان کشتن نهنگ‌ها در اثر اصابت با بدنه کشتی‌ها یا شناورها دانست که بخش مهمی از آسیب‌ها به آن‌ها را نیز تشکیل می‌دهد. در واقع، امروزه با گسترش حمل‌ونقل دریایی اعم از تجاری و گردشگری، کشتی‌ها و شناورهای متعددی در دریاها و اقیانوس‌ها در حال تردد هستند که هر ساله تعداد زیادی از نهنگ‌ها با برخورد به آن‌ها زخمی و کشته می‌شوند. در

آب‌های دریایی ایران نیز تردد کشتی‌ها سبب کشته‌شدن نهنگ‌های زیادی شده است که به‌عنوان نمونه می‌توان به پیداشدن لاشه^۱ یک نهنگ ۱۴ متری در لنگرگاه بندر عسلویه^۱، کشف لاشه^۲ متلاشی‌شده^۲ یک نهنگ اسپرم در ساحل بندرعباس^۲ و کشف لاشه^۳ یک قطعه نهنگ در سواحل جاسک^۳ اشاره کرد.

مورد دوم را می‌توان نبود حمایت پس از صید از آبیان، به‌خصوص نهنگ‌ها دانست. در حقیقت، انگیزه صیاد مربوط به اموری چون عرضه، فروش و کسب درآمد پس از صید است و بنابراین سامان‌دهی نظام بهره‌برداری از ذخایر، تنها از طریق حمایت‌های پیش از صید یا هم‌زمان با آن به انجام نمی‌رسد و از این رو، با جرم‌دانستن اعمال پس از صید، نقش بازدارنده در تحصیل منافع حاصل از جرم محقق خواهد شد؛ این در حالی است که قانون‌گذار در قانون منابع آبی از وضع چنین تدابیری به‌طور عام غفلت ورزیده است (خالقی، ۱۳۹۰: ۵۶).

مورد سوم را می‌توان در تطبیق میان تعاریف شکار و صید نظاره‌گر بود. بر پایه بند ۱۰ ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی قانون شکار و صید مصوب ۱۳۹۸، شکار عبارت است از: «تعقیب یا تیراندازی یا هر عمل دیگری که منجر به زنده‌گیری یا زخمی‌شدن یا کشتن جانوران وحشی موضوع این آیین‌نامه (به استثنای آبیان) شود». همچنین، بر پایه بند ۱۱ ماده ۱ این آیین‌نامه، صید عبارت است از: «کشتن یا گرفتن آبیان به هر کیفیت و وسیله و طریق یا تیراندازی به آن‌ها». با دقت در این دو تعریف نمایان می‌گردد که پنج رفتار «تعقیب‌کردن»، «تیراندازی»، «زنده‌گیری»، «زخمی‌کردن» و «کشتن» گونه‌های جانوری در گستره «شکار» جای می‌گیرند، اما «صید» از سه رفتار «کشتن»، «گرفتن» و «تیراندازی» تشکیل می‌گردد. بنابراین، رفتارهای «تعقیب‌کردن» و «زخمی‌کردن» در زمره صید نیامده است. سرانجام مورد چهارم را می‌توان به عملیات‌ها و مانورهای نظامی اختصاص داد که خسارات فراوانی را بر نهنگ‌ها و تمامی گونه‌های آبی بر جای می‌گذارند. یکی از پیامدهای عملیات نظامی را می‌توان امواج ناشی از ناوهای جنگی و زیردریایی‌ها دانست که سبب اختلال در سیستم ردیابی نهنگ‌ها شده و مرگ آن‌ها را در پی خواهد داشت. یکی از مصادیق بارز چنین

۱. بنا به گفته رئیس اداره بندر و دریانوردی عسلویه: «آثار ضربه‌خوردگی شدید در سر و زیر شکم این نهنگ حکایت از برخورد آن با جسم سخت و احتمالاً شناورهای غول‌پیکر عبوری دارد» (سازمان بنادر و دریانوردی، ۱۳۹۰: ۷ اردیبهشت).

۲. کارشناس مسئول دریایی محیط‌زیست هرمزگان، علت مرگ را برخورد با جسم سنگین از ناحیه شکم و پارگی دانست (سازمان بنادر و دریانوردی، ۱۳۹۰: ۲۵ آبان).

۳. به گفته مدیرکل حفاظت محیط‌زیست استان هرمزگان، علت مرگ برخورد با جسم سنگین و ایجاد پارگی است که احتمالاً در اثر اختلال در ناوبری و برخورد با پروانه شناور بوده است (سازمان بنادر و دریانوردی، ۱۳۹۱: ۱۵ اردیبهشت).

اقدامی، استفاده از رادار صوتی (سونار)^۱ توسط ارتش آمریکا بود که دعوایی را میان حامیان محیط‌زیست و ارتش این کشور به وجود آورد. «براساس قانون منع کاربرد سونار، استفاده از سونار در محدوده ۲۲ کیلومتری سواحل کالیفرنیا به دلیل آسیب به محیط‌زیست مجاز نیست. در مقابل، بوش با صدور فرمانی مقرر کرد که قانون منع کاربرد سونار شامل تمرین‌های نظامی نیروی دریایی این کشور نمی‌شود. رئیس‌جمهوری آمریکا گفته بود که اعمال این قانون در مورد نیروی دریایی این کشور باعث محدودیت امکانات آن برای اجرای تمرین‌های نظامی می‌شود و کاهش توانایی این نیرو، امنیت ملی ایالات متحده را به مخاطره خواهد انداخت. از سوی دیگر، گروه‌های حفاظت از محیط‌زیست استدلال کردند که کاربرد سونار به پستانداران دریایی زیان می‌رساند. به گفته آنان، ایجاد اصوات خاص سونار در محدوده زیستگاه پستانداران دریایی باعث اختلال صوتی در زیستگاه حیواناتی مانند وال‌ها شده و مانع از آن می‌شود که بتوانند محل طعمه خود را به خوبی تشخیص دهند. به همین جهت، دادگاهی در کالیفرنیا با غیرقانونی خواندن معافیت نیروی دریایی این کشور از قانون منع ناوبری با سونار، حکم کرد که ارتش آمریکا از قوانین زیست‌محیطی معاف نیست» (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۸۶: ۱۷ بهمن). در حقوق کیفری ایران نیز باتوجه به اینکه محیط‌زیست مطابق ماده ۸ قانون مدیریت خدمات کشوری مصوب ۱۳۸۶ در زمره اعمال حاکمیتی محسوب می‌شود، براساس تبصره ماده ۲۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، اشخاص حقوقی دولتی و یا عمومی غیردولتی در مواردی که اعمال حاکمیت می‌کنند دارای مسئولیت کیفری نیستند.

۲-۲-۳. یکسان‌نگاری منابع آلودگی

چالش سوم نیز به نبود جدایی میان منابع آلودگی و مسئولیت آلوده‌کنندگان دریا مربوط می‌شود. بر پایه کنوانسیون کویت که ذکر آن رفت، پنج منبع مهم آلودگی عبارت‌اند از: آلودگی ناشی از کشتی‌ها، آلودگی ناشی از تخلیه مواد زاید از کشتی و وسایط نقلیه هوایی، آلودگی ناشی از منابع واقع در خشکی، آلودگی ناشی از اکتشاف و بهره‌برداری در بستر دریای سرزمینی و زیر بستر آن و فلات قاره و آلودگی ناشی از سایر فعالیت‌های انسان (مواد ۸-۴ کنوانسیون) (ممتاز، ۱۳۶۸: ۱۵-۱۴). از این رو، در خصوص هریک از این منابع آلودگی و حفاظت کافی از خلیج فارس و دریای عمان، پنج پروتکل در پرتو کنوانسیون کویت به تصویب رسیده که عبارت‌اند از: پروتکل همکاری منطقه‌ای برای مبارزه با آلودگی ناشی از نفت و سایر مواد مضر در موارد اضطراری مصوب ۱۹۷۸؛ پروتکل راجع به آلودگی دریایی ناشی از اکتشاف و استخراج از فلات قاره مصوب ۱۹۸۹؛ پروتکل

۱. در سونار، امواج صوتی با طول موج معین در زیر آب پخش می‌شود و دریافت انعکاس آن‌ها پس از برخورد به اجسام دیگر، محل این اجسام را مشخص می‌کند (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۸۶: ۱۷ بهمن).

راجع به حمایت محیط‌زیست دریایی در برابر منابع آلودگی مستقر در خشکی مصوب ۱۹۹۰؛ پروتکل کنترل انتقالات برون‌مرزی مواد زائد خطرناک و دیگر ضایعات در دریا مصوب ۱۹۹۸ و پروتکل حفاظت از تنوع زیستی و ایجاد منطقه حفاظت‌شده دریایی. بدین‌سان، گرچه بند ۶ شق «ب» ماده ۲۲ قانون منابع آبی، «ایجاد هرگونه آلودگی یا انتشار بیماری‌های مسری و تخلیه فاضلاب‌های صنعتی و هرگونه مواد آلاینده که باعث خسارت به منابع آبی شود» را جرم‌انگاری کرده، اما این مقرر نه تنها به منابع مختلف آلودگی که با یکدیگر همسان نیستند، توجهی نداشته، بلکه نسبت به گستره آلودگی و خسارات ناشی از آن نیز بی‌تفاوت بوده است.

نتیجه‌گیری

نهنگ‌ها در زمره شگفت‌انگیزترین گونه‌های جانوری کنونی در دنیا هستند و از این‌رو، پشتیبانی حقوقی-کیفری از آن‌ها هم در سطح بین‌المللی و هم در سطح داخلی لازم است. در این راستا، اگرچه نهنگ‌ها به جهت ارزشمندی‌شان، در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست مورد حمایت ویژه قرار گرفته‌اند، به نحوی که حقوق بین‌الملل محیط‌زیست در پرتو رویکرد گونه‌محور کنوانسیون خاصی را به آن‌ها اختصاص داده است، اما چون این کنوانسیون متضمن ضمانت‌اجراهای چندانی نیست، گاه دولت‌هایی مانند ژاپن، مقررات آن را نقض کرده و به صید نهنگ می‌ورزند. بدین‌سان، در عرصه بین‌المللی خلأ یک سازوکار جدی برای مدیریت صید نهنگ و حفاظت از آن احساس می‌شود. در نظام حقوقی ایران نیز چالش‌ها و کاستی‌های فراوانی در این راستا وجود دارد که می‌توان آن‌ها را در دو دسته حقوقی و کیفری نظاره‌گر بود. نخستین چالش نظام حقوقی ایران نپیوستن به کنوانسیون بین‌المللی صید نهنگ است. دیگر چالش نظام حقوقی ایران عدم پیش‌بینی و تصویب قانون خاص گونه‌های در معرض خطر انقراض است که در حوزه محیط‌زیست دریایی می‌توان به نهنگ‌ها، فک خزری و دیگر پستانداران دریایی و صخره‌های مرجانی اشاره کرد. از این‌رو، تصویب قانونی خاص کمک‌شایانی به حفاظت از این گونه‌ها خواهد کرد. علاوه بر این، حقوق کیفری ایران نیز در راستای پشتیبانی از نهنگ‌ها چالش‌ها و کاستی‌هایی دارد. نخست آنکه این گونه نادر در حقوق کیفری ایران جایگاه مشخصی ندارد و همسان با دیگر آبزیان پنداشته شده است. دوم آنکه حقوق کیفری ایران در پرتو جرم‌انگاری‌های حمایت‌مدار از آبزیان، به تمامی رفتارهایی که بر ضد گونه‌هایی مانند نهنگ رخ می‌دهند، توجه نداشته و به همین دلیل، کاستی‌هایی در حمایت کیفری از آن‌ها وجود دارد که سبب می‌شود تا مرتکب در برابر کشتن یا زخمی کردن نهنگ‌ها با پاسخ کیفری مواجه نشود. سوم آنکه در جرم‌انگاری آلودگی دریایی، به منبع و منشأ آلودگی توجه نکرده و تمامی انواع آلودگی به‌جز آلودگی نفتی - را مشمول یک پاسخ کیفری قرار

داده است. نکته چهارم نیز که درخصوص جرم آلودگی است، آن است که مقنن به گستره آلودگی و خسارات ناشی از آن بی‌توجه بوده و فقط به رفتار مرتکب توجه داشته است که پیامد این امر، همسان دانستن آلودگی در سطح جزئی با آلودگی در سطح گسترده است. از این رو، رفع کاستی‌های جرم‌انگاری و توجه به منبع، نوع و گستره آلودگی از بایسته‌های تغییر و اصلاح حمایت کیفری از محیط‌زیست دریایی است.

منابع

الف) فارسی

۱. بیگزاده، ابراهیم؛ کمالی، علی (۱۳۹۰)، «رویکرد گونه‌محور در حمایت بین‌المللی از تنوع زیستی: حفاظت و بهره‌برداری از گونه‌های مهاجر در حقوق بین‌الملل»، تحقیقات حقوقی، ویژه‌نامه ش ۵، صص ۲۴۵-۲۸۳.
۲. پورمند، میترا (۱۳۹۳)، حمایت از نهنگ‌ها در حقوق بین‌الملل؛ مطالعه موردی دعوی استرالیا علیه ژاپن، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد رشته حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق دانشگاه قم.
۳. جلیلیان، نیلوفر (۱۳۸۶)، بررسی قوانین و مقررات بین‌المللی حفاظت از پستانداران دریایی و مقایسه آن با قوانین داخل در خلیج فارس و دریای عمان، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد رشته حقوق محیط‌زیست، دانشکده محیط‌زیست و انرژی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات.
۴. خالقی، ابوالفتح (۱۳۹۰)، «سیاست جنایی تقنینی ایران در قبال صید غیرمسئولانه آبزبان با مطالعه تدابیر فراملی»، پژوهش حقوق عمومی، سال ۱۳، ش ۳۲، صص ۳۱-۶۲.
۵. خالقی، ابوالفتح (۱۳۸۹)، «تحلیل تدابیر کیفری ملی در حفاظت از گونه‌های جانوری با تأملی بر اسناد فراملی»، مطالعات حقوق خصوصی، دوره ۴۰، ش ۴، صص ۱۵۵-۱۷۲.
۶. خبرگزاری ایسنا (۱۳۸۶/۱۱/۱۷)، «دادگاهی در آمریکا با غیرقانونی خواندن معافیت نیروی دریایی این کشور از قانون منع ناوبری با سونار ارتش آمریکا از قوانین زیست‌محیطی معاف نیست»، کد خبر: ۸۶۱۱-۱۰۳۲۰، دسترسی در: <https://www.isna.ir/news/8611-10320>، آخرین بازدید: ۱۴۰۰/۲/۱۰.
۷. رشیدی رستمی، منا (۱۳۹۲)، تحلیل زبان‌شناختی اسناد بین‌المللی محیط‌زیستی طبق نظریه گفتمان در حقوق بین‌الملل، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد رشته حقوق محیط‌زیست، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.
۸. رضوانی قوام‌آبادی، محمدحسین؛ محمدی، مهرداد؛ حسینی، سیدمحمد (۱۳۹۶)، «تأملی بر وضعیت حقوقی دولت‌ها در استناد به مسئولیت بین‌المللی دولت با تأکید بر قضیه صید نهنگ (استرالیا علیه ژاپن)»، مطالعات حقوقی، دوره ۹، ش ۲، صص ۱۴۷-۱۷۵.
۹. سازمان بنادر و دریانوردی (۱۳۹۰/۲/۷)، «کشف لاشه یک نهنگ غول‌پیکر در لنگرگاه بندر عسلویه»، کد خبر: ۶۶۷۶، دسترسی در: <https://www.pmo.ir/fa/news/6676/>، آخرین بازدید: ۱۴۰۰/۲/۱۰.
۱۰. سازمان بنادر و دریانوردی (۱۳۹۰/۸/۲۵)، «نهنگ بندرعباس چرا مرد؟»، کد خبر: ۸۹۷۱، دسترسی در: <https://www.pmo.ir/fa/news/8971/>، آخرین بازدید: ۱۴۰۰/۲/۱۰.
۱۱. سازمان بنادر و دریانوردی (۱۳۹۱/۲/۱۵)، «کشف لاشه یک قطعه نهنگ در سواحل جاسک»، دسترسی در: <https://www.pmo.ir/fa/news/12982/>، آخرین بازدید: ۱۴۰۰/۲/۱۰.

۱۲. شبکه خبر (۱۳۹۷/۱۱/۹)، «تأثیر گرمای زمین بر نهنگ‌ها»، کد خبر: ۶۶۴۴۳۳، دسترسی در: <https://www.irinn.ir/fa/news/664433/>، آخرین بازدید: ۱۴۰۰/۲/۱۰.
۱۳. شیلتون، دینا؛ کیس، الکساندر (۱۳۸۹)، **کتابچه قضایی حقوق محیط‌زیست**، ترجمه محسن عبدالهی، ج ۱، تهران: انتشارات خرسندی.
۱۴. صیرفی، ساسان؛ موسوی، سیدفضل‌الله؛ فیروزپور، کوثر (۱۳۹۹)، «حفاظت از تنوع زیستی دریایی در مناطق خارج از حوزه صلاحیت ملی»، **مطالعات حقوق عمومی**، دوره ۵۰، ش ۳، صص ۹۳۹-۹۶۶.
۱۵. عمید، حسن (۱۳۸۹)، **فرهنگ فارسی**، تهران: انتشارات راه رشد.
۱۶. عوفی، فریدون؛ ربانی‌ها، مهناز؛ براولیک؛ جیلیان تریسی؛ ایوانز، پیتر؛ داداشی، شیدا (۱۳۹۲)، «تنوع گونه‌ای و پراکنش جغرافیایی پستانداران دریایی خلیج فارس و دریای عمان با به‌کارگیری GIS»، در: **مجموعه مقالات همایش علوم جانوران آبی**، رشت: دانشگاه گیلان، صص ۸۸۰-۸۸۴.
۱۷. کرمی، محمود؛ قدیریان، طاهر؛ فیض‌اللهی، کاوه (۱۳۹۵)، **اطلس پستانداران ایران**، تهران: سازمان حفاظت محیط‌زیست.
۱۸. کیس، الکساندر؛ سند، پیتر اچ؛ لانگ، وینفراید (۱۳۸۶)، **حقوق محیط‌زیست**، ج ۳، ترجمه محمدحسن حبیبی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۹. گرجی‌فرد، حمیدرضا (۱۳۹۵)، **جرم‌شناسی سبز**، ج ۱، تهران: نشر میزان.
۲۰. لارکین، پیتر (۱۳۸۸)، **محیط‌زیست (دانش روز برای همه)**، ترجمه احمد جواهریان، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۲۱. معین، محمد (۱۳۸۱)، **فرهنگ فارسی**، ج ۲، تهران: انتشارات کتاب راه نو.
۲۲. ممتاز، جمشید (۱۳۶۸)، «حمایت و توسعه محیط‌زیست دریایی خلیج فارس و دریای عمان»، **مجله حقوقی بین‌المللی**، ش ۱۱، صص ۵-۴۶.
۲۳. مینوی، مجتبی (۱۳۲۷)، «ماهی وال یا بال»، **مجله یغما**، ش ۹، صص ۴۳۵-۴۳۹.
۲۴. وکیل، امیرساعد (۱۳۹۹)، «ظهور رویکردهای فراملی در حقوق رفاه حیوانات»، **مطالعات حقوق عمومی**، دوره ۵۰، ش ۱، صص ۱۹۹-۲۱۶.

(ب) غیرفارسی

25. Alexander, Kristina (2013), **The International Whaling Convention (IWC) and Legal Issues Related to Aboriginal Rights**, Congressional Research Service.
26. Amato, Anthony D and Chopra, Sudhir K (1991), "Whales: Their Emerging Right to Life", *American Journal of International Law*, Vol 85, Issue 1.
27. Birnie, Patricia (1985), "The Role of Developing Countries in Nudging the International Whaling Commission from Regulating Whaling to Encouraging Nonconsumptive Uses of Whales", *Ecology Law Quarterly*, Vol. 12: 937.
28. Brinie, Pat W (1989), "International Legal Issues in the Management and Protection of the Whale: A Review of Four Decades of Experience", *Natural Resources Journal*, Vol 29, Issue 4.
29. Cristina Fossi, Maria et al. (2016), "Fin whales and microplastics: the Mediterranean sea and sea of cortex scenarios", *Environmental Pollution*, Vol 209.

30. Gillespie, Alexander (2001), "Small Cetaceans, International Law and the International Whaling Commission", *Melbourne Journal of International Law*, Vol 2.
31. Nussbaum Wichert, Rachel and Nussbaum, Martha C. (2016), "The Legal Status of Whales: capabilities, entitlements and culture", *Seqüência (Florianópolis)*, n. 72.
32. Sands, Philippe (2003), **Principles of International Environmental Law**, Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York.
33. Schiffman, Howard S (2002), "Scientific Research Whaling in International Law: Objectives and Objections", *ILSA Journal of International & Comparative Law*, Vol 8: 473.

